
ALTERNATIVE COMMUNICATION AND AGGRESSIVE BEHAVIOR IN RESIDENTIAL CARE CENTRES FOR YOUTH WITH DISABILITIES¹

Dr. Desislava Popova – PhD, assistant

Faculty of Education

St Cyril and Methodius University of Veliko Tarnovo

Phone: +359 877 772 799

E-mail: popova.desi@gmail.com

Abstract: Aggressive behavior has been subjected for many years by numerous studies in the scientific community but it always remains an up-to-date topic because of its practical value. Current report is devoted to analyzing the topic in the context of an extremely specific group - children and youth with severe disabilities living outside their family. Presented research data include methods for reducing physical aggression by providing alternative communication models. Results reflect a tendency to reduce aggression during the work sessions for the whole group but a lack of transposition of new strategies into daily life has been founded. An important conclusion has been outlined that it is needed to apply similar principles at every level of life in the residential care center for youth with disabilities.

Keywords: aggression, children and young people with disabilities, resident services, alternative communication, group work

ВЪВЕДЕНИЕ

В периода между 2010 и 2014 г. в нашата страна бе финализирана една от фазите, свързана с т.нар. процес на деинституционализация, а именно закриването на всички Домове за деца с увреждания и разкриването на алтернативни форми на семейно отглеждане, наречени Центрове за настаняване от семеен тип за деца/младежи с увреждания (ЦНСТД/МУ). Тази реформа бе реализирана с цел осигуряване на по-благоприятни условия за живот на целевата група, обезпечаване на сигурна среда и възможности за адекватно включване в социума. В този смисъл, процесът на деинституционализация включва, освен физическото преместване на потребителите, и целенасочена работа по развитие на техните битови, когнитивни и социални умения. Имайки предвид особеностите на децата и младежите с увреждания, този процес на придобиване на нови и оптимизиране на вече съществуващи умения би следвало да бъде планиран в дългосрочен план, с подходящи средства, ясно формулирани цели и определяне на приоритети. Той следва да бъде достатъчно интегративен и да включва в себе си глобално влияние върху всеки аспект от развитието на индивида. Това изисква от своя страна добре подготвени специалисти, разполагащи с редица методи и техники за взаимодействие, които се основават на ясни теоретични постановки, споделен опит и реализирани научни изследвания.

Настоящата статия има за цел да изследва наличието на проблема с агресивните прояви на децата и младежите с нарушения в Центровете за настаняване от семеен тип и да представи резултати от реализирано експериментално въздействие по редуциране на тези прояви. Агресията като показател за проследяване е подбрана от гледна точка на нейната определяща значимост при осъществяване на взаимодействието с другите – важен елемент от благополучието на индивида и възможността за неговата интеграция.

За постигането на посочените цели са поставени и реализирани редица задачи, включващи преглед на научната литература по въпроса; теоретичен анализ на информацията, съотнесен с особеностите на целевата група; представяне на данни от проучване на агресивните прояви в ЦНСТД/МУ; представяне на данни от реализирано експериментално

---

¹ Докладът е представен на Секция Педагогика и психология на 25 октомври 2019 с оригинално заглавие на български език: АЛТЕРНАТИВНАТА КОМУНИКАЦИЯ И АГРЕСИВНИТЕ ПРОЯВИ В РЕЗИДЕНТНИТЕ УСЛУГИ ЗА ДЕЦА И МЛАДЕЖИ С УВРЕЖДАНЯ.

взаимодействие с цел редуциране на агресивните прояви; формулиране на изводи и препоръки за бъдещи изследвания.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Агресията в ЦНСТД/МУ

В научната литература агресията се интерпретира като поведение, което има за цел да нанесе вреда на другите. За да бъде отличена от сходни типове реакция, агресията се приема като умишлен акт с предварително налични намерения за причиняване на болка, обида, унижение и т.н. (Стаматов, 2000, 325).

Агресията придобива различни форми в зависимост от отделните критерии за нейното интерпретиране. По отношение на участието на индивида в агресивния акт се разпознават активна и пасивна форма на агресия, като първата насочва към дейната позиция на личността, а втората – към нейната роля на потърпевш. В това отношение в литературата са описани и видовете проактивна и реактивна агресия, утвърждаващи наличието на агресивен акт по инициатива на извършителя или като провокиран от чуждо поведение или ситуация. Важна диференциация е диадата директна-индиректна агресия. Първата описва насочване на поведението директно към обекта-провокактор, а втората – насочване към странични хора или предмети. В зависимост от начина на реализиране на агресивния акт се отчитат основно две форми – физическа и вербална (Петерман, Петерман, 2012, 23-24). Важно място в анализа на агресията, особено по отношение на работата с деца с нарушения, заема и т.нар. автоагресия, насочена към физическо или психическо нараняване на собствената личност.

Всяко агресивно поведение има като първопричина някаква детерминанта (или комбинация от такива), която е свързана с личността. Най-общо тези детерминанти се разделят на биологични, включващи пол, темперамент, нарушение и т.н., и социални, включващи влиянието на семейството, близките, връстниците, медиите и т.н. (Ньюкомб, 2003, 387-388).

За адекватната интервенция спрямо определени агресивни прояви, общата теория за агресивността следва да се анализира според особеностите на целевата група, към която е насочена тази интервенция. В контекста на настоящата статия това са децата и младежите с увреждания, които живеят в извънсемейна среда. Изследването на техните особености е изключително труден процес от гледна точка на влиянието на два съществени фактора върху развитието им, а именно институционализацията (социален фактор) и нарушението (биологичен фактор).

Терминът „институционализация” обикновено се разглежда в научната литература в тясна връзка с идеите на Дж. Боулби и М. Ейнсуърт, свързани с естеството на привързаността, която се формира у личността в ранна детска възраст (Матанова, 2015, 53; Гудман, Скотт, 2008, 192). Съществено допълнение на тази теория, пряко кореспондиращо с обсъжданата тема, е направеното от Мейн и Соломон, включващо извеждането на т.нар. дезорганизирана привързаност, в основата на която стои непоследователният стил на възпитание. Разглеждайки структурата на резидентните услуги, където пребивават децата и младежите, лишени от родителска грижа, става ясно, че този тип привързаност е най-често срещаната. Една от причините за това е т.нар. феномен „множественост на майката” (Гинина, 2014, 56), свързан с наличието на няколко основни грижещи се, всеки от които носи собствения си родителски стил. В дългосрочен план, дезорганизираната привързаност става причина за формирането на такива личностни особености, които са свързани със затруднение при интерпретирането на поведението на другите, повишена тревожност, липса на умение за контрол над импулсите и емоциите и др. Подобни характерови изменения от своя страна водят до изграждането на агресивни стратегии за справяне с външния свят и със собствените си чувства. Това се потвърждава от изследване, реализирано от К. Златкова-Дончева сред 70 деца, отглеждани в институции, в рамките на което са изведени завишени нива на физическа и вербална агресия при занижено чувство за вина (Златкова-Дончева, 2016, 55-70).

Паралелно с риска от формиране на агресивни тенденции в поведението, поради факта на живот без родители, разглежданата целева група носи в себе си и особеностите на различните типове увреждания. Потребителите на ЦНСТД/МУ в по-голямата си част са

индивиди с повече от едно нарушение, което възпрепятстват тяхното функциониране на всички нива – физиологично, когнитивно, психологично и социално. В тази връзка осмислянето на фактори като мотиви на чуждото поведение, социално приемливо и социално неприемливо поведение, причиняване на болка, както и реализирането на умения като контрол над импулсите, търпение, избор на стратегия и т.н. са изначално затруднени. Поради тази причина често в описанието на лицата с множество увреждания неминуемо присъстват и фактори като поведенчески проблеми и агресивни прояви (Левтерова-Гаджалова, 2002, 176-177; Назарова, 2000, 140-142).

Въпросът за комплексното влияние на институционализацията и нарушението върху агресивните прояви на личността е изключително слабо засегнат в научната литература. Една от малкото организации в нашата страна, ангажирани с въпроса, е „Дете и пространство”. В основата на тяхната терапевтична дейност стоят психоаналитичните идеи, свързани с формирането на определена структура на личността – невротична, психотична и аутистична. По отношение на децата и младежите с увреждания, живеещи без родители, най-характерна е психотичната структура, съдържаща в себе си недоверие към другия (Роа, 2005; Клутур, 2008). Именно това несъзнавано недоверие става причина за проявите на агресия и автоагресия като защита срещу недружелюбния свят.

Анализът на причините за повишената агресивност сред разглежданата популация може да продължи с описанието на още множество особености в тяхното развитие. Едно от най-важните сред тях, кореспондиращи пряко с направеното експериментално взаимодействие, това е степента на комуникативна компетентност. В собствено проучване за нивото на речево развитие при децата и младежите, настанени в ЦНСТДМУ в България, са получени данни за близо 50% потребители, при които има пълна липса на реч, и 15 %, които използват само единични думи и фрази (Попова, 2018, 34). Невъзможността за вербално предявяване на искания и обратна връзка към света, често е една от причините за повишената агресивна реакция, дължаща се на чувството за неразбиране и безпомощност.

Описаните до тук фактори, които биха могли да породят висок риск от агресивни прояви в рамките на резидентните услуги, са достатъчно основание да се планира целенасочена работа по редуцирането на тези рискове и по ограничаване на вече съществуващите агресивни тенденции в институциите. В тази връзка бе реализирано и научното изследване с включени алтернативни форми за комуникация.

Методология на изследването

Основната цел на реализираното експериментално взаимодействие е да се предложи такъв тип взаимодействие с потребителите, което да доведе до снижаване на агресивните им прояви. На база проучена литература е поставена следната хипотеза: прилагането на дългосрочна групов работна, насочена към развитие на алтернативна и допълваща комуникация, води до намаляване на проявите на агресия.

За целева група на изследването е определена популацията от деца и младежи с тежки нарушения, отглеждани в резидентен тип услуги в България, а извадката, с която е проведено експерименталното взаимодействие се състои от 12 деца и младежи, настанени в ЦНСТДМУ-1, гр. Велико Търново. За контролна група е определена извадка от 24 лица, потребители на ЦНСТДМУ, гр. Горна Оряховица и ЦНСТДМУ-1, гр. Враца.

Продължителността на експерименталното взаимодействие е 6 месеца, в рамките на които са реализирани ежеседмични занятия с времетраене 50 минути. Дейностите са осъществени от екип от 6 специалисти и доброволци, които са външни на услугата.

Програма за работа с децата и младежите от експерименталната група съдържа няколко съществени елемента, основаващи се на теоретичните и практически насоки за използване на алтернативна и допълваща комуникация. На първо място е запознаване и използване на части от системата Макатон, чрез която да се улесни комуникацията. Паралелно са въведени техники като традиционно действие за начало и край на занятията, визуална програма, мултисензорни дейности, представяне на задачите чрез различни нива на трудност според уменията на участниците, стимулиране на инициативност чрез създаване на условия и т.н.

В рамките на конкретното изследване показателят „агресия” се отчита само при физическа проява на застрашаващо другия поведение.

Методите, чрез които се констатира проблемните зони и нивата на агресивна проява на участниците в контролната и експерименталната група са подбрани съобразно особеностите на целевата група. Те включват анкета, интервю и наблюдение.

Резултати от изследването

Обработката на резултатите от проведеното експериментално изследване с деца и младежи с тежки нарушения, отглеждани в резидентни услуги, показва няколко значими тенденции.

На първо място е важно да се посочи, че агресивните прояви между потребителите са отчетени като една от най-проблемните зони в работата на персонала в разглежданите услуги ($\bar{x} = 4.93$ при $n = 40$). Те заемат втора позиция след „Липса на умения за самообслужване у потребителите” ($\bar{x} = 6.3$ при $n = 40$). В тази връзка работата по тяхното редуциране би имала висока практическа стойност.

Прилагането на Т-тест в началото на експерименталното взаимодействие по отношение описаните критерии за показателя „агресивни прояви” сочи липсата на статистически значима разлика между експериментална и контролна група, както при данните от интервю със социален работник ($t = 0.33$, при $p < 0.05$), така и при данните от обективното наблюдение ($t = 0.2$, при $p < 0.05$).

Повторното прилагане на Т-тест в края на експерименталното изследване по отношение на същите критерии за двете групи показва статистически значима разлика за показателя „агресивни прояви” при данните от обективното наблюдение ($t = 0.046$, при $p < 0.05$). Посоката на изменението е към намаляване на агресията ($\bar{x} = 0.67$ в началото и $\bar{x} = 0.08$ в края на експерименталното взаимодействие). При данните от интервю със социален работник не е налице статистически значима разлика ($t = 1$, при $p < 0.05$).

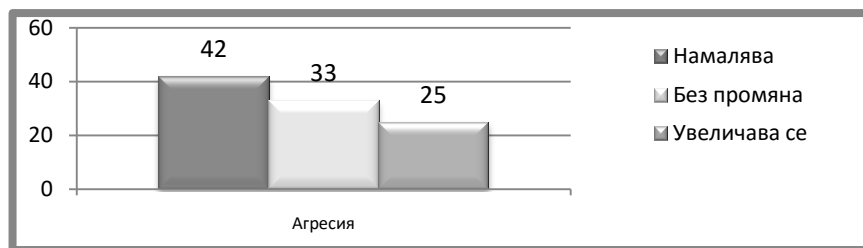
Анализът на представените резултати води до три основни хипотези. От една страна може да се предположи косвено повлияване върху поведението на потребителите по отношение на разглеждания показател, което обаче не се потвърждава от данните, получени от интервю със социален работник. В тази връзка по-силна тук е хипотезата за влияние на наблюдаващия върху поведението на присъстващите. Наблюдаващият е водещият на груповата работа и неговото присъствие е възможно да се асоциира от децата и младежите с принципите, изпълнявани по време на дейностите в експерименталното взаимодействие. Същевременно, поради спецификата на целевата група и влиянието на незначителни фактори върху реакциите на индивиди с тежки нарушения, както и поради краткия период на наблюдението (2 часа), подобен резултат може да бъде и ситуативен, обвързан с фактори, които не подлежат на регистриране в конкретното време на провеждане на тази част от изследването. За потвърждаването или отхвърлянето на описаните хипотези е необходимо продължително наблюдение и прецизиране на критериите.

Данните, набрани чрез пряко, невключено наблюдение по време на провеждане на експерименталното взаимодействие, показват тенденция към намаляване на агресивните прояви с течение на времето (1.36 – начална стойност на тенденцията; 1.09 – крайна стойност на тенденцията)

Подобна тенденция може да бъде обяснена с включването на общуването (вербално и невербално) като стратегия за предявяване на желания, както и особеността в началния процес на обучение в алтернативни комуникативни системи, изразяваща се в незабавно задоволяване на тези желания. При преминаване на по-високо ниво на обучение, което в рамките на настоящия експеримент не е реализирано, може да се очаква повишаване на нивата на агресия от гледна точка на необходимостта от осмисляне на изчакването и отлагането на непосредствените желания.

Предвид спецификата на целевата група и мнението на редица специалисти за разглеждането на всеки индивид с тежко нарушение като индивидуален случай (Цветкова-Арсова, 2015; Левтерова-Гаджалова, 2002; Назарова, 2000), обработката и анализът на данните

включва и проследяване на индивидуалните тенденции за отделните деца и младежи по отношение изменението на разглеждания показател във времето. На база тези тенденции участниците са разпределени в три групи – намаляване проявите на агресия ($x = 5$; 42%); липса на изменение ($x = 4$; 33 %); увеличаване проявите на агресия ($x = 3$; 25%). Данните са онагледени на Фигура 1:

Фиг. 1. Разпределение на участниците според тенденциите в изменението на показателя „Агресия” (в %)

Представените на графиката резултати кореспондират с данните, получени за цялата група – наблюдава се по-голям брой участници, при които агресивните прояви по време на експерименталното взаимодействие намаляват или не се променят.

След прилагане на рангова корелация на Кендал между тенденциите в изменението на проследявания показател и времето се очертава статистически значимо намаляване на агресивните прояви само при един от участниците – участник № 10 (Таблица 1).

Таблица 1: Рангова корелация на Кендал между тенденцията в изменението на агресията и времето за всеки участник в експерименталната група (при $p < 0.05$)

Участ- ници	У-1	У-2	У-3	У-4	У-5	У-6	У-7	У-8	У-9	У-10	У-11	У-12
τ_B	0,26	-0,26	-0,25	-0,24	0,3	-0,21	-0,16	0	0	-0.4	0	0

Подобни резултати най-вероятно се дължат на личностни особености на конкретния участник, което изисква бъдещ допълнителен анализ под формата на представяне на случай.

ИЗВОДИ

Представените резултати и направените анализи насочват към формулиране на някои изводи от осъщественото експериментално изследване, релевантни на разглежданата тема. На първо място може да се отчете фактът, че агресивните и автоагресивни прояви на децата и младежите с тежки нарушения в резидентните услуги се явява проблемна зона, която затруднява персонала в предоставянето на адекватни грижи и подкрепа. В този смисъл е необходимо да се търсят и разработват разнообразни методики за редуциране на агресията, за да се осигури по-благоприятна среда за развитие потенциала на потребители. Като част от процеса на търсене, описаният експеримент показва, че предоставянето на отделно работно пространство, където участниците имат възможност да комуникират с достъпни за тях средства, би могло да доведе до снижаване на техните агресивни прояви. Същевременно, изключително важен се оказва и авторитетът на екипа, провеждащ занятията, както и този на подкрепящите специалисти в ежедневието на децата и младежите. Спазването на определени принципи и предоставянето на възможност за избор на потребителите би могло да намали напрежението от неразбирането на света и другите и да осигури по-ползотворен психоклимат. Не на последно място следва да се спазва индивидуалният принцип при подбора на методи за работа и при тяхното реализиране, тъй като резултатите за всеки един индивид зависят от неговата лична история, ограниченията на нарушението, спецификите на характера и начините, по които би могъл да компенсира затрудненията и развие уменията си.

REFERENCES

- Ginina, B. (2014). The Affection of the Child to a Close Adult of Social Homes. Education, Society, Personality. International Interdisciplinary Student Science Forum. Collection of Article., Pl., UI „Paisii Hilendarski“, p. 53-61. **(Оригинално заглавие: Гинина, Б. (2014). Привързаността на детето към близкия възрастен в социалните домове. Образование, общество, личност. Международен интердисциплинарен студентски научен форум. Сборник статии, Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 53-61.)**
- Gudman, R., S. Skott. (2008). Child Psychiatry. Triada-H. **(Оригинално заглавие: Гудман, Р., С. Скотт. (2008). Детска психиатрия. Триада-Х.)**
- Klutur, Zh., S. Makali. (2008). Ways of Using the Simptome. The Child and it's Simptomes. S.p. 25-35. **(Оригинално заглавие: Клутур, Ж., С. Макали. (2008). Начини на употреба на симптома. Детето и неговите симптоми. София: Карина-Мариана Тодорова, 25-35).**
- Levterova-Gadzhlova, D. (2002). Actual Problems of Special Education., Pl. **(Оригинално заглавие: Левтерова-Гаджалова, Д. (2002). Актуални проблеми на специалното образование. Пловдив.)**
- Matanova, V. (2015). Affection - There and Then, Here and Now, Varna. **(Оригинално заглавие: Матанова, В. (2015). Привързаност - там и тогава, тук и сега. Варна: Стено.)**
- Nazarova, N. (Ed.). (2000). Special Education. Moskva: ACADEMA. **(Оригинално заглавие: Назарова, Н. (Ed.). (2000). Специална педагогика. Москва: АКАДЕМА.)**
- N'yukomb, N. (2003). Child's Personality Development. Moskva: Piter. **(Оригинално заглавие: Ньукомб, Н. (2003). Развитие личности ребенка. Москва: Питер.)**
- Peterman, F., U. Peterman. (2017). Working with Children with Aggressive Attitude. Sofia: East-West. **(Оригинално заглавие: Петерман, Ф., У. Петерман. (2017). Работа с деца с агресивно поведение. София: Изток-Запад)**
- Popova, D. (2018), Implementation of Alternative Communicational Systemes and Techniques in Residential Services for Children and Young People with Disabilities in Bulgaria. Fifth PhD Student Session: Proceedings. Veliko Tarnovo, p.30-39. **(Оригинално заглавие: Попова, Д. (2018), Прилагане на алтернативни комуникативни системи и техники в резидентните услуги за деца и младежи с увреждания в България. Пета научна докторантска сесия: Сборник доклади. Велико Търново, 30-39)**
- Roa, D. (2005). What Autistic Children Teach Us. How to Host a Child with Autism?, Sofia: Karina M, p. 61-72. **(Оригинално заглавие: Роа, Д. (2005). На какво ни учат аутистичните деца. Как да окажем гостоприемство на детето с аутизъм?, София: Карина М, 61-72.)**
- Stamatov, R. (2000). Child Psychology. Plovdiv: Hermes. **(Оригинално заглавие: Стаматов, Р. (2000). Детска психология. Пловдив: Хермес.)**
- Tsvetkova-Arsova, M. (2015). Pedagogy Of Children And Students With Multiple Dissabilities, Sofia: Phenomenon. **(Оригинално заглавие: Цветкова-Арсова, М. (2015). Педагогика на деца и ученици с множество увреждания. София: Феномен.)**
- Zlatkova-Doncheva, K. (2016). Social Pedagogical Characteristics of Children at Risk Being Raised Outside the Family Environment. Third PhD Student Session: Proceedings, Veliko Tarnovo, p. 55-70. **(Оригинално заглавие: Златкова-Дончева, К. (2016). Социалнопедагогическа характеристика на деца в риск, отглеждани извън семейна среда. Трета докторантска научна сесия: Сборник доклади, Велико Търново, 55-70)**